

DEĞİRMEN MOTİFİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Comparative Research on a Mill Motive

Hacer GÜLŞEN*

ÖZ

Sanat eserlerinde, belli aralıklarla tekrarlanan, ana hatlarıyla sabit özelliklere sahip küçük unsurlara “motif” denir. Bu makalede insanların kullandıkları ilk aletlerden biri olan ve insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi bulunan değirmenin bir motif olarak edebiyatımızdaki görünüşü üzerinde kısaca durulacak, Sabahattin Ali’nin değirmeniyle, Fransız edebiyatının önemli sanatkarlarından biri olan Alphonse Daudet’in değirmeni karşılaştırılacaktır. Bilindiği gibi insanlığın günlük yaşantısını kolaylaştıran değirmenle atasözleri, deyimler meydana getirilmiş, şiirler yazılmıştır. Edebiyatımızın Klasik döneminde yazılmış şiirlerde değirmenin daha çok öğütücü özelliği üzerinde durulur. Değirmenin bu özelliği dünyanın geçiciliğine ve insanın içindeki durumuna işaretler taşır. Hayâli, Nabi başta olmak üzere diğer Klasik şairlerimizde de bu motifin ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Özellikle Tanzimat Döneminde değirmen motifine, Ziya Paşa’nın *Terci-i Bent*’inde rastlamaktayız. Burada da Ziya Paşa’nın Klasik şiir estetiğine bağlı olarak değirmene geleneksel şiirimizdeki anlamını yüklediğini görürüz. Daha sonra Reşat Nuri Güntekin’in, *Değirmen* adlı romanında, değirmenin işleyen düzenin diplomatik çarkını mecazi olarak işaret ettiğini görmekteyiz. Batı edebiyatında da Cervantes’in *Don Kişot* adlı eserinden başlayarak değirmen bir sembol olarak yer almaya başlar. Özellikle Fransız yazar Alphonse Daudet’in *Değirmenimden Mektuplar* adlı eseri dikkat çekici bir eserdir. Bu eserde değirmen sığınılan bir mekân ve

ABSTRACT

In artworks, small elements which are repeated regularly and have constant characteristics as outlines are called “motives”. In this article, we will briefly discuss the aspect of mill which is one of the first tools used by human and has a past as long as the history of humanity as a motive in our literature and Mill of Sabahattin Ali and the mill of Alphonse Daudet, one of the important artists of French literature will be compared. As is known, with the mill that facilitates the daily life of human beings, proverbs and idioms have been formed and poems have been written. In the poems written during the Classic period of our literature, mainly the grinding feature of the mill was emphasized. This aspect of the mill involves indicators of the temporality of the world and the status of human in it. It is seen that this motive is mainly used by our other Classic poets, in particular Hayali and Nabi. Especially, in Tanzimat Reform Era, we find the motive of mill in *Terci-i Bent* of Ziya Pasha. We see there that Ziya Pasha assigned to the mill its meaning in our traditional poetry according to the classical poetic aesthetics. Then in the novel “Mill” of Reşat Nuri Güntekin, we find that the mill metaphorically points out the diplomatic wheel of the system in process. Also in Western literature, the mill begins to appear as a symbol starting from the work of Cervantes called “Don Quixote”. In particular, the work of French writer Alphonse Daudet called “Letters From My Mill” is a remarkable one. In this work, the mill is a place to shelter in and a window opening out to the world, in some sense an ivory tower where the writer

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, h.gulsen@iku.edu.tr

hayata açılan bir pencere, bir bakıma yazarın yazılarını yazdığı bir fildişi kulesidir. Sabahattin Ali'nin değirmeninden Alphonse Daudet'ye giden yolda karşılaştığımız değirmenler, insanın içinde olgunlaştığı mekânlar olmakla birlikte, bizzat hayatın kendisini de ifade etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Motif, Değirmen, Edebiyat, Sabahattin Ali, Alphonse Daudet

writes his letters. The mills we will meet on the way from Sabahattin Ali's mill to that of Alphonse Daudet not only are places in which human matures, but they also express the life itself.

Key Words: Mevrit, Sinanoğlu, Ümidü'l-Müznibîn, Vesiletü'n-Necât

“Gönül buğday tanesine benziyor,
bizse değirmene.
Değirmen nereden bilecek
bu
dönüşün sebebi ne?”
Mevlâna

Giriş

İnsanoğlunun kullandığı en eski ve en önemli aletlerden biri değirmendir. Değişik biçimleriyle insan hayatını kolaylaştırmış yeni aletler ortaya çıkana kadar da tercih edilmiştir. Değirmen, *Türkçe Sözlükte* şu şekillerde tanımlanmaktadır: “1. Kahve, buğday, nohut vb. Taneleri öğüten araç veya alet. 2. İçinde öğütme işi yapılan yer: Su değirmeni. Yel değirmeni” (Değirmen, 2005: 484). Şemsettin Sami'nin *Kamûs-ı Fransevî*sinde ise Fransızca Moulin, maddesi başlığı altında kelimenin Türkçe, Arapça ve Farsça karşılıklarının verildiğini görürüz: “Moulin: değirmen, tâhûne, âsiyâb. Hepsî de su değirmeni anlamına gelen bu kelimelerin farklı şekilleri Fransızca hâlleriyle verilmiştir” (Moulin, 1901: s. 1497). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde ise Âlem'e verilen anlamlardan biri de değirmendir: “Âlem, bir bağ ve bahçedir, bezmdir, çemendir. Yerine göre cennet veya cehennem, yerine göre saray, değirmendir” (Pala, 2003: 27).

Bu aletin pek çok şekli mevcuttur: “El değirmeni, çekirdek şeklindeki kahve ve karabiber vb.'ni un hâline getiren ufak âlet (*İng.* Handmill; *Fr.* Moulin a main) Su değirmeni, su gücü ile çalışan değirmen (*İng.* Water – mill; *Fr.* Moulin a eau) Un değirmeni, su, yel veya motorla çalışabilen değirmen. Yağ değirmeni, yağlı tanelerden yağ çıkarmak için kullanılan değirmen (*Fr.* Moulin a huile), yel değirmeni, rüzgârla dönen değirmen (*Fr.* Moulin a vent)” (Değirmen, 1972: 523) Değirmen, atasözlerine, deyimlere de girmiş, bu vasıtayla da derin manalar kazanmıştır. Birkaç örnek verecek olursak, “Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan”, “Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen”, “Taşıma suyla değirmen dönmez”, “El el ile değirmen yel ile”. Deyimlerimizde de değirmen dikkat çeker. “Sakalı değirmende ağartmak”, yılların pek çok deneyim kazandırmış olması, “(birinin) başında değirmen çevirmek”, gürültü ile tedirgin etmek anlamlarına geliyor (Değirmen, <http://tdkterim.gov.tr>).

Değirmenin, Türk ve dünya edebiyatında önemli bir motif olduğunun da altını çizmek gerekir. Önce genel olarak edebiyatımızın farklı dönemlerinde değirmenin nasıl ele alındığına şöyle bir bakalım. Klasik edebiyatımızda, özellikle Farsça *âsiyâ* ve *âsiyâb*

kelimeleri su değirmeni anlamında kullanılır (Parlatır, 2006: 107). Değirmen motifi ağırlıklı olarak Hayâli, Nâbi başta olmak üzere, Bâki, Şeyhülislam Yahya Efendi, Nefi, Nesimi gibi önemli birçok sanatkârda görülmüştür: “Klasik edebiyatta felek ve değirmen arasında dönmeleri sebebiyle ilgi kurulmuş, değirmen dünyaya, feleğe benzetilmiştir. İnsan ömrü dâne olarak tasavvur edildiğinden değirmen dünya ve felek olarak düşünülmüştür” (Birici, 2007, s.97-103).

Tanzimat Döneminde ise özellikle benzer bir değerlendirmeyi Ziya Paşa'nın felsefi şiiri *Terci-i Bent*'inde görmekteyiz. *Terci-i Bent*'in değirmenle ilgili bölümü şu şekildedir:

“Bu kârgâh-i sun' acceb dershânedir
Her nakş bir kitâb-ı ledün'den nişânedir
Gerdun bir âsiyâb-ı felâket-medârdır
Güâ içinde Âdem bir âvâre dânedir.”

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (Tanpınar, 1988: 321) *Tercide* yer alan “âsiyab-ı felâket-medâr” imajı üzerinde durur. Yine Ebüzziya Tevfik'in Mecmuasında geçen bir bilgiye yer verir. Buna göre Ziya Paşa, lalası ile çocukluğunda bir gece bulgur öğütürken ihtiyar lalanın kendisine değirmenin ağzından, aşağı yukarı *Terci-i Bend*'inin meşhur beytini söylediğini, bunu Emile tercümesinin mukaddimesinde anlattığını aktarır.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan da, *Şiir Tahlilleri* adlı eserinde, *Terci-i Bent* hakkında şunları yazıyor: “Bu manzumede Şark'ı asırlardan beri ezen bir felsefe mündemiçtir. Bundan dolayı o dikkatle incelenmeğe değer. Birinci bend'in bir nev'i giriş ve özet olduğunu söylemiştik. Ziya Paşa, burada kâinatta insana râci olmak üzere başlıca iki fikir ortaya koyuyor: 1) Kâinat, felaket mihveri etrafında dönen bir değirmen 2) İnsan ise bu değirmenin içinde âvâre bir tanedir. Şâir, bu iki fikri diğer beyitlerde çeşitli benzetmelerle tekrarlar ve genişletir. Mesela dünyayı, bu köhne ribâtı çocuklarını yiyen bir deve benzetir. Eski Yunan mitolojisinin Kronos'unu hatırlatan bu benzetmeye ve bu fikre Adem Kasidesi'nde de rastlamıştık” (Kaplan, 1954: 46).

Daha sonraki dönemlerde değirmen bir motif olarak şiirin içinde kimi zaman dönüşüyle, kimi zaman insanı öğüten yönüyle yer alır. Birkaç örnek verecek olursak aklımıza ilk gelen şiir, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Ne İçindeyim Zamanın* şiiri. Bu şiirde Tanpınar, zamanın ne içinde, ne de tamamen dışındadır. Bu durum bize onun eşikte olduğunu da gösteriyor. Şâir, kendisine ait bir zaman diliminde, kendi sonsuzluğunda şunları söylüyor:

*Başım sükûtu öğüten,
Uçsuz bucaksız değirmen.
İçim muradına ermiş,
Abasız, postsuz bir derviş.*

Görülüyor ki, Ziya Paşa ile devam eden felsefi ıstırap, düşünmenin azabı bir bakıma dinmiştir. Bu defa değirmen sükûtu öğüten şairin başıdır. Değirmen bu durumda insan vücudunun en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Sessizliği öğütme, insanın bir bakıma dinginliği ve huzuru bulduğunu gösterir. Yani şâir, iç huzuru başka bir zaman diliminde de olsa bulmuştur.

Bir başka şiir örneği şiirimizin ressam şairi Bedri Rahmi Eyüboğlu'ndan. Onun *Sitem* adlı şiirinde sevgilisine duyduğu aşktan kurtulamaması, bu aşkın yarattığı dağılımlık, üzüntü her mısradaki hissedilmektedir. Başının âdeta değirmen gibi dönmesi, şâirin kendisini kaybetmesi dikkat çekici bir benzetmedir. "Değirmen misali döner başım" diyen şair, mecâzi olarak değirmenin dönme özelliğine vurgu yapıyor.

"Yâr yâr!.. Seni kara saplı bir bıçak gibi sineme sapladılar
Değirmen misali döner başım
Sevda değil bu bir hışım
Gel gör beni darmadağın
Tel tel çözülp kalmışım."

Roman türünde de Reşat Nuri Güntekin'in *Değirmen* adlı eserini örnek olarak verebiliriz. Romanda değirmenin kendisi değil, bir doğal afet olan, zelzele eserde etkili bir rol oynamaktadır. Ancak değirmenin de ad olarak seçilmesi mânâlıdır. Değirmen eserde, mecâzi olarak bozulan düzenin çarklarını temsil ediyorsa, o zaman eser, bu özelliğiyle yazarın sosyal eleştirisinin de bir sembolü olarak düşünülebilir (Güntekin, 1946).

Bu makalede Alphonse Daudet'in *Değirmenimden Mektupları* (Letres De Mon Moulin) ile Sabahattin Ali'nin *Değirmen* adlı hikâye türündeki eserleri "Değirmen" motifi gözönüne alınarak karşılaştırılacaktır. Çalışmada yararlanılan metot metne bağlı inceleme (Werkimmanent) metodudur. Bu metot: "Edebî eseri bir metin olarak görüp öz ve biçim bakımından irdelemeyi amaçlar. Öz, eserin içeriği, anlattığı konudur. Öze, içeriğe, konuya dayalı incelemede "motif", en küçük konu birimidir" (Aytaç, 2003: 99). "Bilindiği gibi sanat eserlerinde, belli aralıklarla tekrarlanan, bazen ufak-tefek farklılıklar göstermekle beraber, ana hatlarıyla sabit özelliklere sahip küçük unsurlara "motif" adı verilir. Motifler, kompozisyona dâhil olduklarından, eserin şekil almasında yani içyapısında, organizasyonunda önemli bir rol oynarlar. Bu bakımdan bir edebî eseri, bir halıya veya bir müzik parçasına benzetmek mümkündür. Bir halı nasıl belli aralıklarla tekrarlanan ve bazı küçük farklılıklar gösteren bir motifler kompozisyonu ise, bir edebî eser de motiflerden vücûda gelmiş bir bütündür. Bir müzik eseri de "leit-motif"e bağlı çeşitli motifler dizisidir. Bu motifler belli aralıklarla tekrarlandıkları için, bir edebî eserde yazarın ana fikrinin ortaya konulmasına da yardımcı olurlar" (Kerman, 1984: 202).

1. Alphonse Daudet'nin Değirmeni:

Fransız edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Alphonse Daudet, 13 Mayıs 1840'ta Nîmes'te dünyaya gelir. 16 Kasım 1897'de Paris yakınlarındaki evinde ölür. İlk kalem denemelerini 1854 yılında yapar. Önce *Événement* ve *Figaro* dergisinde parça parça yayımlanan *Değirmenimden Mektuplar*'daki hikâyeleri daha sonra 1869'da toplam 18 hikâye olarak okuyucuya ulaştır. Ancak son şeklini 1879 baskısıyla alacak olan kitap beğeni toplar. A. Daudet' nin hikâyeleri, *Lemerre Yayınları*'nda basılır. Daudet, eserini, kendisi gibi yazar olan eşine ithaf eder. Yazar, hem kitabının adını verdiği, hem de yazılarını yazdığı mekân olarak seçtiği değirmene ayrı bir önem verir: "Değirmenimden Mektuplar, Daudet'nin Paris'teki gürültülü hayattan ve kirli puslu havadan bıkmış Fransa'nın güneyindeki, güzel kokulu otlarıyla insanın başını döndüren Provence'de, satın aldığı yeldeğirmenine yerleşerek, buradan ve Camargue bölgesinden (Korsika, Sardinya ve Cezayir'den) yazdığı mektuplardan, buradaki anılarından ve o yörelerde dinlediği hikâyelerden oluşmaktadır" (Uysal, 2007: 6).

Çalışmada, Sermet Sami Uysal'ın çevirisinden yararlanıldı. Kitapta yer alan hikâyeler, Sermet Sami Uysal'ın baskısındaki sayfa sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Değirmene Geliş ve Yerleşiş (s. 23 - 27)

Beaucaire Yolcu Arabası (s. 28 - 33)

Cornille Usta'nın Sırrı (s. 34 - 41)

Bay Seguin'in Keçisi (s. 42 - 50)

Yıldızlar (s. 51 - 58)

Arles'lı Yosma (s. 59 - 64)

Sanguinaires Deniz Feneri (s. 65 - 72)

Cucugnan Papazı (s. 73 - 80)

Nesirle Balâd'lar (s. 81 - 88)

Altın Beyinli Adam Masalı (s. 89 - 94)

Şair Mistral (s. 95 - 104)

Mırlıtyla Geçştirilen Üç Ayın (s. 105 - 116)

İki Han (s. 117 - 122)

Camargue'da (s. 123 - 135)

Kışla Hasreti (s. 136 - 139)

Alphonse Daudet'nin *Değirmenimden Mektuplar* adlı hikâye kitabında *Değirmene Geliş ve Yerleşiş*, *Cornille Usta*, *Arles'lı Yosma*, *Şâir Mistral* adlı hikâyelerde değirmenin ve değirmencililiğin önem taşıdığını görüyoruz. Ayrıca Alphonse Daudet'in gerçek hayatında da değirmen bir mekân olarak önem taşımaktadır. Yazarın bütün *Değirmenimden Mektuplar* baskılarının başında, tarihi ve satış bedeli belirtilmemiş eski bir yel değirmeninin 'satış senedi' sûreti bulunmaktadır.

Alphonse Daudet'nin *Değirmenimden Mektuplar* adlı hikâye kitabının ilk hikâyesi *Değirmene Geliş ve Yerleşiş* adını taşır. Bu bölüm yazarın değirmene gelişinin gerçek öyküsüdür. Yazar, değirmene geldiğinde bu duruma en çok şaşırانlar tavşanlar olur. Çünkü değirmenin un öğütmek için gerekli olduğu dönemler kapanmış, bu merkezlerin yerini un fabrikaları almıştır. Değirmenin kapısını uzun yıllar açan kimse olmaz. Yazar bu durumu şu sözlerle ifade ediyor: "Değirmene gelişime en çok şaşırانlar tavşanlar oldu!...Yıllardır değirmenin kapısını kapalı, duvarlarını ve önündeki düzlüğü otlar bürümüş göre göre, artık değirmencililiğin kökünün kurduğunu sanmışlardı." Yazar, Provence'de gördüğü manzara karşısında da son derece mutludur. Burada bulunmasına şaşırانlara cevap verir: "Provence'm bu güzel manzarası, ancak bu parlak ışıkla can buluyor. Şimdi benim nasıl olur da sizin o çok gürültülü, sisli puslu, karanlık Paris'inize hasret çekmemi beklersiniz? Değirmenimde o kadar mutluyum ki!... Burası, gazetelerden, faytonlardan, sisli puslu havadan fersah fersah uzakta; güzel kokular içinde, sıcacık, tam istediğim gibi sessiz, tam aradığım gibi şirin bir köşe... Çevremde ne kadar çok güzel şey var!... Henüz değirmene yerleşeli sekiz gün oldu, daha şimdiden kafam izlenim ve anılarla tıklım tıklım dolu. İşte bir tanesi: Daha dün akşam, bir sürünün, yamacın eteğindeki bir çiftliğe dönüşünü seyrettim; yemin ederim ki, ben bu manzarayı, sizlerin bir hafta boyunca Paris tiyatrolarında seyretmiş olduğunuz, o gösterişli ilk geceki oyunlara bile değişmem...Varın gerisini siz anlayın!..." (Uysal, 2007: 23-25).

Daha ilk hikâyeden itibaren yazarın, okurlarına gerçekçiliğini hissettirdiğini fark ediyoruz. Kendisinin bilerek ve isteyerek tercih ettiği Provence yakınlarındaki bu değirmen, gerçekten de yazarın yazılarını yazdığı bir mekândır ve yazarın âdeta fildişi kulesi gibidir. Bu kuleden Fransa'ya, puslu havasıyla, ikiyüzlülükleri ve sahte parıltılarıyla dolu başkenti Paris'e bakar. Bulduğu yer ona mutluluk ve huzur vermiştir. Doğanın içinde olmanın onu mutlu ettiğini anlıyoruz.

Yazarın konusu değirmen ve değirmenci olan bir diğer hikâyesi *Cornille Ustanın Sırrı* adlı hikâyedir. Diyebiliriz ki, bir mekân olarak değirmen ve insan en çok bu hikâyede birbirinden ayrılmaz bir bütünlükte yer alır. Hikâyede değirmenin insan hayatından nasıl çıktığı, fabrika sistemine geçiş anlatılır. En önemlisi de bütün bu olumsuzluklara direnen Cornille Usta'yla tanışırız. Hikâyenin özeti kısaca şöyledir; ihtiyar fiftreci (fifre, çığırtma denilen bir tür flüt-kaval arası bir çalgı) Francet Mamai,

yazara konusu değirmende geçen bir hikâye anlatır. Bu hikâye bir değirmenci olan Cornille ustanın acıklı hikâyesidir. Bu arada yazar, değirmencilik mesleğiyle ilgili düşüncelerini de Francet vasıtasıyla verir: “Pazarları, topluca değirmenlere giderdik... Yukarıda, değirmenciler bize, mis gibi kokan Misket şarabı ikram ederlerdi... Değirmenci kızlarıysa, omuzlarına attıkları dantel örtüleri ve boyunlarına taktıkları altından haçlarıyla kraliçeler gibi güzeldiler... Ben fifremi yanıma alırdım. Gecenin geç saatlerine kadar el ele tutuşarak oyunlar oynar, hora teperdik... Tepelerdeki bu değirmenler, bizim yörenin neş'e ve zenginlik kaynağıydı. Fakat günün birinde, Parisli birkaç Fransız'ın aklına, Tarascon yolu üzerinde buhar gücüyle çalışan bir un fabrikası kurmak geldi! ..Yeni olan her şey güzeldir ve eskiye rağbet artık biter!...İnsanlar, buğdaylarını yeni fabrikaya gönderme alışkanlığını çabucak kazandılar... Ve böylece de zavallı yel değirmenleri işsiz güçsüz kalıverdiler... Fakat bu kıyımlar sırasında, tepedeki bir yel değirmeni direndi; buharlı değirmene karşı, cesaretle kanatlarını döndürmeyi sürdürdü... Bu, bizim şu anda, gecenin bu geç saatinde oturup sohbet ettiğimiz Cornille ustanın değirmeniydi. Cornille usta, altmış yıldır unlar içinde yaşayan ve işinin âşığı olan yaşlı bir değirmenciydi. Un fabrikalarının kurulması onu çılgına döndürmüştü” (Uysal, 2007: 35).

Bu olumsuz duruma, bir tek altmış yaşlarındaki Cornille Usta direnir. Ancak, kimse onu dinlemez ve Cornille Usta, içine kapanır. Torunu Vivette'i bile yanına yaklaştırmaz. Köy halkı, Cornille Usta'yı akşamları un yüklü torbalarla görürler. Francet Mamai'nin oğlu ile Cornille Usta'nın torunu birbirlerini severler. Gençler bir akşam Cornille Usta'nın değirmenine gittiklerinde, Cornille Usta'nın dışarıda unuttuğu merdivenle içeri girip her tarafın boş olduğunu görürler ve işin aslı o zaman anlaşılır. Dolu çuvalların içindeki un değil, kireç ve molozdur. Gençler gördüklerini Francet Mamai'ye anlatırlar. Bütün komşulara haber veren Francet ve diğerleri buğday yükleyerek değirmene koşarlar. Cornille Usta sırrının anlaşıldığını farkedince hıçkırığa hıçkırığa ağlar. O günden sonra Cornille Usta'yı köy halkı işsiz, güçsüz bırakmaz. Değirmenci Cornille Usta, bir gün gelip de bu dünyadan ayrılınca, kimse değirmencilik işini sürdürmek istemez: “Cornille ölünce, kimse onun işini sürdürmek istemedi. Elden ne gelir ki efendim... Şu fani dünyada her şeyin bir sonu var... Ve artık şu gerçeği kabul etmek gerekir ki, yel değirmenlerinin zamanı geçti; tıpkı Rhône nehrinde atla çekilen ırmak kayıklarının, iri çiçekli ceketlerin modalarının geçişi gibi” (Uysal, 2007: 41).

Alphonse Daudet, diğer bazı hikâyelerinde de mekân olarak özellikle yaşadığı değirmenden bahsediyor. *Arles'li Yosma* adlı hikâyesinde “benim değirmenden köye inmek için, yol kıyısında geniş bir avlunun dibinde, çitlembik ağaçları dibindeki bir çiftlik evinin önünden geçilir...” (Uysal, 2007: 59) diyor. Diğer bir hikâyesi *Şair Mistral* adını taşıyor. Bu hikâyede de: “Geçen Pazar, yatağımdan kalkınca kendimi Paris'teki Faubourg - Montmartre'daki evimde sandım... Yağmur yağıyordu, gökyüzü kapalıydı ve değirmen kasvetlere gömülmüştü... Bu yağmurlu soğuk günü, değirmende geçirmekten çekindim” (Uysal, 2007: 95) diyor. Bu satırlar dışında değirmen, bir hikâyenin merkezinde yer alan önemli bir motif olarak görülmez. Genel olarak diyebiliriz ki, Alphonse Daudet, *Değirmenimden Mektuplar* adlı hikâyelerinin tamamında değirmeni bir mekân olarak ele alırken, değirmencilik sanatını (bu işle uğraşan Cornille'e usta

ünvanını verir) değişen şartların ışığında tekrar ele alır. O, ülkesinin sıkıcı atmosferinden, şehir hayatından kurtulmuş ruhunu bu değirmenden yazdığı hikâyelerle tedavi etme yolunu seçmiştir. Bu hikâyelerde artık buğday öğütme işlevini kaybetmiş olan mekân, yazarın yazılarını yazdığı bir fildişi kulesine, yaşadığı, huzuru bulduğu bir mekâna dönüşmüştür.

2. Sabahattin Ali'nin Değirmeni:

Türk edebiyatında da Sabahattin Ali'nin, *Değirmen* adlı hikâyesi ve aynı adı taşıyan hikâye kitabı, "Değirmen" motifi açısından dikkat çekici birtakım özellikleri ihtiva etmektedir. İncelemeye geçmeden önce yazarın hayatı ve sanatıyla ilgili kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Sabahattin Ali, 25 Şubat 1907'de Gümülçine'de doğar, 2 Nisan 1948'de Kırklareli'nde ölür. Sabahattin Ali 1930'lu yıllarda öyküye gerçekçi ve yeni bir soluk getirir. Öykülerinde; tanımlamakta güçlü çektığımız kimi duyguları ustalikle anlatan Ali, insanın zavallılığını ve gücünü aynı sarsılmaz üslûpla, zaman zaman masalsı ve destansı bir biçimde yansıtmayı başarmıştır. Öykü kitapları: *Değirmen* (1935), *Kağm* (1936), *Ses* (1937), *Yeni Dünya* (1943), *Sırça Köşk* (1947) (Ali, 2006)

"Sabahattin Ali'ye edebiyat tarihimiz içinde bir yer aramak lâzım gelirse öncelikle bu sosyal gerçekçi tavrından söz etmek gerekecektir. Anadolu'dan derlediği malzeme ile, bazen bizzat yaşadığı, bazen şahit olduğu, bazen de dinlediği olaylardan çıkardığı hikâyeler, kendi hayatından derin izler taşıyan roman çalışmaları, genel hatları ile sosyal-gerçekçi planda öne çıkmaktadır... Klasik kuruluşlu olay hikâyesini açık ve duru bir üslûpla Ömer Seyfettin ve Refik Halit'in ardından sürdürerek sosyal gerçekçilik açısından kendinden sonra gelenlere yeni ufuklar açan Sabahattin Ali, bu özellikleri ile Türk hikâyesinin önemli isimleri arasında yer alır" (Ali, 1977: 108). Sabahattin Ali, Guy de Maupassant'ın hikâyeleri gibi olay hikâyeleri yazar. Bilindiği gibi bu hikâyelerde gerçek ya da gerçeğe yakın bir konu serim, düğüm ve çözüm bölümlerinde ele alınır. Zamanı ve mekânı belli olan hikâyelerin mutlaka bir sonu vardır. Türk edebiyatında olay hikâyesinin önemli temsilcileri olan Ömer Seyfettin ve Refik Halit gibi sanatkarların arasında Sabahattin Ali'yi de saymak gerekir.

Sanatkârın, ilk hikâyelerinin yer aldığı *Değirmen* adlı eseri üzerine yapılan değerlendirmeler, dikkat çekici bazı noktalara temas ediyor. Örneğin Orhan Şaik *Değirmen* başlıklı yazısında sanatkarın, "ince bir duyuşun samimiyetini taşıyan "Dağlar ve Rüzgâr" adlı şiir mecmuasından sonra, başka zamanlarda yazılmış hikâyelerini de Değirmen adıyla çıkardığı"nın haberini veriyor: "On yedi küçük hikâyenin doldurduğu

bu sahifeler üç kısımda toplanmıştır. Birinci kısımda Sabahattin'in daha ziyade romantik bir âlemden mevzularını seçtiğini ve bunları yakışacak şairâne diyebileceğimiz bir üslûpla kullandığını görüyoruz. Bunlarda tasvirler daha çok yer tutuyor ve doğrusu bunların içinde tat alarak okunacak satırlar vardır" (Gökyay, 1935).

Nurullah Ataç ise, "*Değirmen*" adlı yazısında: "Bir Gemici Hikâyesi, Candarma Bekir hikâyelerini yazan bir muharrir, gerçekten iyi bir sanatkârdır" diyor. Ona göre yazar: "Değirmen, Kurtarılamayan Şaheser, Kırlangıçlar, Viyolonsel gibi hissi, cicibey işi yazılara tenezzül etmemeliydi". Özellikle İzlenimci eleştirileriyle tanıdığımız Nurullah Ataç, *Değirmen*'in birinci bölümünde yer alan hikâyelerden *Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi*'ni beğendiğini söylüyor: "Birinci kısımda Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi, Edgar Poe'nun Usher Konağının Yıkılışı, Karakedi, M. Waldemar gibi iç ürperten hikâyeleri sevenlerin hoşuna gidecektir, ben severek okudum" (Ataç, 1935) diyor.

Selim İleri ise, "hikâyecinin ilk yapıtlarından son yazdıklarına dek üzerinde durduğu en belirgin ana düşünüyü, toplumun bozuk düzen gidişi, bu gidişin içinde yok olmak zorunda kalan insanların dramları" olduğunu belirtiyor (İleri, 1969).

Âsım Bezirci'ye göre de: "Sabahattin Ali'nin hikâyelerinin genellikle klasik denecek bir yapısı vardır. Her hikâye bir konuyu işler; konu bir olaya dayanır. Olay bir yerde geçer, bir sürece göre oluşur; süreç giriş-gelişme-düğümleme-çözümleme sırasını izler. Bu özellikleriyle Ömer Seyfettin geleneğini geliştiren Sabahattin Ali, Sait Faik'ten ayrılır. Birçoğu Değirmen'in birinci kısmında yer alan bu hikâyeler (Değirmen, Kurtarılamayan Şaheser, Viyolonsel, Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi) 1926-1929 yılları arasında yazılmıştır. O yıllarda pek moda olan magazin hikâyelerini andırırlar. Çoğunlukla olağanüstü, düşsel birtakım olayları ya da durumları ele alırlar" (Bezirci, 1973).

Son dönemlerde yapılmış bir başka değerlendirmede de Sabahattin Ali'nin ilk hikâyeleri hakkında şunlar söyleniyor: "İlk öykü kitabı Değirmen'de 1927-1934 yılları arasında yazılmış öykülere yer veren Sabahattin Ali'nin Değirmen'deki bu öyküleri, bireysel konuları ele alan, masal öğeleriyle süslü, romantik öykülerdir. Bu bakımdan Değirmen'de Sabahattin Ali'nin gerçek edebî kişiliğini göremeyiz. Yazar, Değirmen'deki öykülerinde ferdî konuları işlemesine ve bu öykülerde gerçeküstü öğelere yer vermesine rağmen *Kağrı - Ses ve Yeni Dünya* adlı kitaplarda artık kendini topluma ve onun sorunlarını dile getirmeye başlamıştır" (Karaca, 1993).

Sabahattin Ali de kendisini özellikle ilk hikâyelerinde pek beğenmez. Bir öz eleştiri yapar. *Değirmen* adlı eserinin önsözünde şunları yazar: "Şiir ve hikâyelerimin arasında, yazmış olmaktan utanacağım kadar kötülerini olduğunu biliyorum. Bunların bir kısmının çocuk denecek bir yaşta yazılmış olmaları bence bir mazeret değildir; çünkü bu çeşit bir yazıyı bugün herhangi bir imzanın üstünde görsem, sahibini islah olmaz bir zevksizlik ve tam istidatsızlıkla suçlandırmakta tereddüt etmem. Bunların benim sanat hayatımın gelişmesini göstermesi bakımından, sadece kendim için bir ehemmiyeti vardır ki, bu da onları başkalarına okutmak için bir sebep olmaz. Buna rağmen yeni baskıdan onları çıkaramadım" (Ali, 2006). İlk hikâyeleri yazarın sanatının şekillenmesinde önemli bir yer taşımaktadır. *Değirmen*'de yer alan hikâyelerin isimleri, ilk baskı tarihleriyle aşağıda yer almaktadır (Ali, 2006):

- 1) *Değirmen*, 1929
- 2) *Kurtarılamayan Şaheser*, Atsız Mecmuası, 25.9.1932
- 3) *Kırlangıçlar*, 1933 - Varlık, 1.3.1935
- 4) *Viyolonsel*, 1928 - Meşale, 1.10.1928
- 5) *Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi*
- 6) *II. Kısım - Bir Delikanlının Hikâyesi* - 1930
- 7) *Bir Gemici Hikâyesi*, Resimli Ay, 1930, Ekim 1930
- 8) *Bir Orman Hikâyesi*, 1930, Resimli Ay, Eylül 1930
- 9) *Kazlar* - 1933
- 10) *Bir Firar* - 1933
- 11) *Kanal* - Varlık, 15.7.1934
- 12) *Candarma Bekir* - 1934
- 13) *Sarhoş*, 1933
- 14) *III. Kısım - Bir Cinayetin Sebebi*, 1927
- 15) *Bir Siyah Fanila İçin*, 1927
- 16) *Komik-i Şehir*, 1928

Yazarın özellikle ilk hikâyelerinde işlediği ferdî konulardan biri de aşktır. Fakat aşk, yazara göre fedakârlık ister. *Değirmen* adlı eserinin aynı adı taşıyan ilk hikâyesi de böyle bir konu üzerine yazılmıştır. Bu hikâye, değirmenin bir motif olarak önem taşıdığı tek hikâyedir. Sabahattin Ali'nin değirmeni, bir su değirmenidir. Hikâye bu değirmenin tasviriyle başlar. Denilebilir ki, *Değirmen* hikâyesinin sonu ile değirmen arasında sınımsız bir bağ vardır. Uzun tasvirlerle değirmenin anlatılması dikkatleri bu mekâna çeker: "Hiç sen bir su değirmeninin içini dolaştın mı adaşım? Görülecek şeydir o... Ya o seslere ne dersin adaşım, her köşeden ayrı ayrı makamlarda çıkıp da kulağa hep birlikte kocaman bir dalga halinde dolan seslere? ...Yukarıdaki tahta oluktan inen sular, kavak ağaçlarında esen kış rüzgârı gibi uğuldar, taşların kâh yükselen, kâh alçalan ağlamaklı sesleri kayışların tokat gibi şaklayışına karışır... Ve mütemadiyen dönen tahtadan çarklar gıcırdar, gıcırdar... Ben çok eskiden böyle bir değirmen görmüştüm adaşım, ama bir daha görmek istemem" (Ali, 2006: 13).

Aslında yazar, bir aşk hikâyesini anlatmaktadır. Mekân olarak da değirmeni seçmiştir. Bu mekân, içi kötülüklerle ve acılarıyla dolu olan ve insanı, tıpkı bir buğday tanesi gibi öğüten dünyaya da benzemektedir. Yazar, Çeribaşının ağzından anlatır hikâyeyi. Çünkü yazar, bütün diğer hikâyelerinde olduğu gibi kendisini ön plana çıkarmaz. Kahramanları vasıtasıyla konuşur: "Sen aşkın ne olduğunu bilir misin adaşım, sen hiç sevdin mi? ... Çoook desene! Sevgilin güzel miydi bari? Belki de seni seviyordun..." (Ali, 2006: 14) Sonra

da Çeribaşı bir Çingene'nin aşkını anlatacağını söyleyerek asıl konuya giriş yapar: "Dinle adaşım, sana bir çingenenin aşkını anlatacağım..." Hikâye aslında otuz yakın çingenenin Edremit civarına göçmesiyle başlar. Mevsim, bahardır. Çeribaşı: "Ben de etrafı gözden geçirerek bir köy, bir çiftlik, yanında kalabileceğimiz bir yer araştırıyordum. İkinciye doğru siyah zeytin ağaçlarının arasında yükselen açık renkli çınar ve kavaklar gözüme ilişti. Burası küçük bir değirmendi. Suyu bol bir çay küçük söğüt ağaçlarının arasından geçtikten sonra dar ve taş bir mecraya giriyor, oradan da dört tane tahta oluğa taksim oluyordu. İhtiyar çınarlar çukura gömülen eski değirmenin siyah kiremitli çatısını örtüyorlar ve ön tarafındaki geniş meydanı gölgeliyorlardı. Ağaçların hışırtısını bastıran bir gürültüyle değirmenin altından fıkırdayıp çıkan köpüklü sular iki sıra taze kavağın ortasından geçip ilerideki sazlıkta kayboluyordu. Burada çergilemek hiç de fena değildi. Yüklü eşeklerle sık sık gelip giden köylülerden, değirmenin işlek olduğu anlaşılıyordu" diyor (Ali, 2006: 15). Görüldüğü gibi yazar, göze hitap eden unsurlarla, sade ve gerçekçi bir anlatımla, mekân tasvirine ayrı bir önem veriyor. Hikâye kahramanının adı Atmaca'dır. Atmaca, kendisine âşık olan birçok genç kız arasından, değirmencinin kızını beğenip âşık oluyor. Ancak Değirmencinin kızı sakattır. Hikâyeyi anlatan Çeribaşına göre Değirmencinin kızı güzel bir kızdır: "Değirmencinin kızı tam bir köy güzeliydi... Bu kızcağız sakattı adaşım, küçükken sağ kolunu değirmenin çarklarından birine kaptırmıştı. Şimdi onun yerinde şalvarının beline iliştirilen boş bir yer sallanıyordu" (Ali, 2006: 17). Değirmencinin kızı sakatlığı sebebiyle bütün hayatı boyunca yaşatlarının yaptığı birçok işi yapamamış, bunun acısıyla büyümüştür. Her genç kız gibi büyüyüp, serpilince âşık olma zamanı gelince, sakat kolu sebebiyle bu duyguyu yaşamak istemez. Atmaca ise sevdiğiyle arasına giren kolunu, tıpkı Ömer Seyfettin'in *Diyet* adlı hikâyesinin kahramanı Koca Ali gibi gibi kesip atacaktır: "O dakikayı ömrümde unutamam adaşım; dışarıda fırtına arttıkça artmıştı, duvarlar sarsılıyor, tepemizdeki kiremitler uçuyordu. Ve değirmen, azgın bir hayvan gibi homurduyor ve dönüyordu" (Ali, 2006: 22). Yazar, değirmeni vahşi ve saldırmaya meyyal bir hayvana benzetiyor. Değirmen yani hayvan, homurdanıyor ve dönüyor. Yazar, bu hikâyede gerçek sevginin fedakârlık istediğini, sözde olmayacağını şu sözlerle ifade eder: "Fakat sevgili bir vücutta bulunmayan bir şeyi kendisinde taşımaya tahammül etmeyerek onu koparıp atabilmek, işte adaşım, yalnız bu sevmektir" (Ali, 2006: 23).

Görülüyor ki, bu hikâye kitabında, değirmen motifini görebileceğimiz tek hikâye, kitapla aynı adı taşıyan *Değirmen* adlı hikâyedir. Hikâye, kimi değerlendirmelere göre başarılı değildir. Motif açısından bakıldığında hikâyede değirmenin, aşkın sınıandığı bir mekân olarak dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Sabahattin Ali, bir su değirmeninin içini tıpkı Alphonse Daudet gibi tarif ediyor. Her iki yazar da değirmeni mekân olarak ele almıştır.

Sonuç

Değirmen, insan hayatını kolaylaştıran bir âlet olduğu kadar, edebî eserlerin içinde bir motif olarak da dikkat çeker. Tür olarak şiirin hâkim olduğu bir dönem olan edebiyatımızın klasik döneminde, özellikle Farsça *âsiyâ* ve *âsiyâb* kelimeleriyle ele alınan değirmen, pek çok ünlü sanatkârın beyitlerine malzeme olmuş, daha çok insanı öğütücü yönü ve dönüşüyle ele alınmıştır. Tanzimat döneminin ilk neslinde de özellikle Ziya

Paşa'nın *Tercî-i Bent*'in de aynı anlamları yüklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde Ahmet Hamdi Tanpınar, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi sanatkarlar değirmen motifine şiirlerinde yer vermişlerdir. Reşat Nuri Güntekin ise *Değirmen* adını taşıyan bir roman yazar. Fransız edebiyatında Alphonse Daudet'nin *Değirmenimden Mektuplar* adlı eserinde değirmen bir motif olarak dikkat çeker. Yazar, değirmeni bir mekân olarak ele alırken, değirmencilik sanatını da değişen şartların ışığında tekrar ele alır. Sabahattin Ali ile Alphonse Daudet'nin değirmene yükledikleri anlamların birbirine benzediklerini söyleyebiliriz. Sabahattin Ali, büyük bir ihtimalle ilk hikâyelerini yazmadan önce Alphonse Daudet'in *Değirmenimden Mektuplar*'ını okumuş, gerçekçi ve konusunu toplumdan alan hikâyelerini, kendi toplumunun gerçekleriyle de birleştirerek oluşturmuştur. Değirmen motifini, Alphonse Daudet'nin üç hikâyesinde, Sabahattin Ali'nin yalnızca bir hikâyesinde görebiliyoruz. Her ikisi de hikâye türünde yazdıkları eserlerine, *Değirmen* ya da *Değirmenimden Mektuplar* adını vermiştir. Her iki sanatkar da tabiata ve tabiat içinde yaşayan insana ve onun öykülerine yer vermiştir. Her ikisi de gerçekçidir. Her ikisinin de dili sâde ve akıcı bir dildir. Her iki sanatçıda da değirmen motifi, farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Değirmen, mekân olarak, Alphonse Daudet'de güzelliğe açılan bir pencere, yazılarını yazdığı bir fildişi kulesiyken, Sabahattin Ali'nin *Değirmen* hikâyesinde, kahramanın sevdiğiyle arasına giren, onu yaralayan, parçalayan, adeta avının peşinde soluyan bir hayvana benzetilmektedir. Değirmen, bir bakıma dişlileriyle insanı öğüten dünyaya da benzer. Bu değirmene bir defa giren, bir daha girmek istemez. Görülüyor ki, her iki yazarın da değirmenleri, bir bakıma insanın içinde olgunlaştığı mekânlar olmakla birlikte bizzat hayatın kendisini de ifâde etmektedir. Alphonse Daudet'de görme duygusu, Sabahattin Ali'de ise işitme ve görme duygusu mekânı okuyucuya aktarırken yararlandıkları duyulardır. Bu sonuçtan da anlıyoruz ki değirmen, sosyal hayatımızda değişen teknolojiyle yerini başka âletlere bıraksa da edebî eserlerde bir motif olarak kendisini göstermeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ATAÇ, Nurullah, *Değirmen*, Akşam, 21 Eylül 1935.
- AYTAÇ, Gürsel, *Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Yöntem*. Say Yayınları, İstanbul 2003.
- BEZİRCİ, Âsım, *Yeni a*, 12 (Mart 1973).
- BİRİCİ, Sevim, "Klâsik Türk edebiyatında Âsiyâ". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1/17-2007): 97-113.
- EYUBOĞLU, Bedri Rahmi, *Beşi Birden ve Dol Karabakır Dol (Bütün Şiirleri)*. (Baskıya hazırlayan: Mehmet Hamdi Eyüboğlu). Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Değirmen*, Varlık, 46 (1 Haziran 1935).
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Değirmen*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevi, 1946.
- İLERİ, Selim, *Sabahattin Ali'nin Hikâyeleri*. *Yeni Dergi*, 53 (Şubat, 1969).
- KAPLAN, Mehmet, "Tercî-i Bend", *Şiir Tahlilleri*, İstanbul, 1954.
- KARACA, Alaattin, "Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular" A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Türkoloji Dergisi*, XI (1993).
- KERMAN, Zeynep, "Sami Paşazade Sezaî'nin Roman ve Hikâyelerinde Kuş Motifi". Mehmet Kaplan'a Armağan, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- Okyanus Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Pars Yayınları, 1972.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul, 2003.

- Sabahattin Ali, Değirmen-Bütün Yapıtları Öykü. İstanbul: YKY, 2006.
SOYSAL, İlhami, 20. Yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994.
Şemsettin Sami, Kâmus-ı Fransevî, 1901, İstanbul, s.1497
TANPINAR, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 1988.
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 1, Dergâh Yay., İstanbul 1977, s. 108
<http://tdkterim.gov.tr>.
Türkçe Sözlük, "Değirmen", Ankara, 2005, 10. Baskı, s. 484.
UYSAL, Sermet Sami, Değirmenimden Mektuplar, İstanbul: Bilge Yayınevi, 2007.